

**СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК КОНЦЕПЦІЇ ІНТЕРМАРІУМУ
В ГЕОПОЛІТИЧНИХ ІДЕЯХ ПОЛЬЩІ ТА УКРАЇНИ XIX-XX СТОЛІТТЯ****FORMATION AND DEVELOPMENT OF THE CONCEPT
OF INTERMARIUM IN THE GEOPOLITICAL IDEAS OF POLAND AND UKRAINE
IN THE XIX-XX CENTURIES****Надобко О.О.,***аспірантка кафедри політології
Запорізького національного університету*

У статті висвітлюються ідеї діячів XX століття, Юзефа Пілсудського та Юрія Липи, стосовно потенціалу розвитку Балто-Чорноморського регіону. Зазначається їх сучасна актуальність та перспективи втілення проекту, що пов'язані з геополітичними змінами останнього часу в регіоні та військовою загрозою з боку Російської Федерації. Аналіз публікацій показує, що вони не мають масштабного характеру та цілісного бачення проблеми формування концепції Міжмор'я. Разом з тим вказується на глибоке коріння проблеми становлення концепції Інтермаріуму. У статті описано еволюцію ідей Юзефа Пілсудського, що розкрита в його Першому та Другому проектах Міжмор'я, які представляють собою варіанти конфедерації держав, до якої мали увійти незалежні країни Польща, Україна, Білорусь, Литва, Латвія, Естонія, Молдова, Угорщина, Румунія, Югославія, Чехословаччина і Фінляндія. Також зазначається вагомий внесок у розвиток ідей польських державно-політичних діячів минулого століття.

У статті звернуто увагу на внесок українських діячів політики та культури у формування ідей Балто-Чорноморського союзу. Описуються постулати Чорноморської доктрини українського публіциста Юрія Липи, яка носить оригінальний архітектурний характер. Наголошується на визначальній ролі Криму в геополітичній могутності України.

Сучасний стан розробки концепції Інтермаріуму підживлюється її активним обговоренням як в академічних колах, так і серед провідних політичних діячів країн, що можуть стати учасниками цього геополітичного об'єднання. У статті вказано на події останнього часу, які свідчать, що на міжнародній арені активізувався процес інтеграції країн регіону для забезпечення сумісного сталого розвитку та засад міжнародної та національної безпеки. Президент Польщі Анджей Дуда сьогодні є активним прибічником концепції Інтермаріуму і намагається втілити її як геополітичну доктрину своєї держави. В даній роботі наголошується, що Україна стала активним суб'єктом потенційного союзу, і, попри економічне та соціально-політичне відставання від провідних держав регіону, визнається Східноєвропейськими країнами як рівноправний партнер.

Ключові слова: Чорноморська доктрина, Інтермаріум, концепція Міжмор'я, Балто-Чорноморський регіон, Юзеф Пілсудський, Юрій Липа.

The article highlights the ideas of the figures of the 20th century, Józef Pilsudski and Yuri Lypa, about the development potential of the Baltic-Black Sea region. Their current relevance and prospects for the implementation of the project related to the recent geopolitical changes in the region and the military threat from the Russian Federation are noted. The analysis of the publications shows that it don't have a large-scale character and a holistic vision of the problem of forming the concept of the Mediterranean. At the same time, the deep roots of the problem of the formation the Intermarium concept are pointed out. The article describes the evolution of Józef Pilsudski's ideas, revealed in his First and Second Mediterranean projects, which are variants of a confederation of states, it should have included the independent countries of Poland, Ukraine, Belarus, Lithuania, Latvia, Estonia, Moldova, Hungary, Romania, Yugoslavia, Czechoslovakia and Finland. A significant contribution to the development the ideas of Polish statesmen and politicians of the past century is also noted.

The article draws attention to the contribution of Ukrainian political and cultural figures to the formation of the ideas of the Baltic-Black Sea Union. The postulates of the Black Sea Doctrine of the Ukrainian publicist Yuri Lypa, which has an original architectural character, are described there. The defining role of Crimea in the geopolitical power of Ukraine is emphasized.

The current state of development of the Intermarium concept is fueled by its active discussion both in academic circles and among leading political figures of countries that may become participants in this geopolitical association. The article points to recent events, which indicate that the process of integration of the countries of the region has intensified in the international arena to ensure compatible sustainable development and the foundations of international and national security. The President of Poland, Andrzej Duda, is an active supporter of the Intermarium concept today and is trying to implement it as a geopolitical doctrine of his state. This work emphasizes that Ukraine has become an active subject of a potential union, and despite its economic and socio-political lag behind the leading states of the region, it is recognized by Eastern European countries as an equal partner.

Key words: Black Sea doctrine, Intermarium, concept of the Mediterranean, Baltic-Black Sea region, Józef Pilsudski, Yuriy Lypa.

Постановка проблеми. Останнім часом набуло актуальності визначення геополітичних стратегій більшості країн Центральної та Східної Європи. Війна, розв'язана Російською Федерацією проти України, виявила значну кількість проблем політики міжнародної та національної безпеки для

усього світу. Ці питання здатна вирішити чітка геополітична доктрина як для окремих країн, так і цілих регіонів, серед яких велику стратегічну і геополітичну вагу має Балто-Чорноморський простір.

Слід наголосити на тому, що масштабні кризові процеси в ЄС та НАТО не визначають євроінтеграцію та північноатлантичне партнерство як безумовно найкращий та безальтернативний вектор геополітики сучасної України. Не тільки наша держава, а й багато центральноєвропейських країн згадують про ідеї об'єднання в єдиний блок, який зміг би забезпечити їм можливість самостійного розвитку економіки, культури та політики, а також сприяти безпеці у регіоні на основі власних інтересів, з урахуванням історико-культурної специфіки суспільств цих країн, близькості та схожості умов їх розвитку.

Концепція Інтермаріуму (Міжмор'я, Тримор'я, Балто-Чорноморський союз (БЧС), союз держав «від моря до моря») може стати ефективною альтернативою та потенційним напрямом геополітичної стратегії України. Ця концепція передбачає утворення блоку держав від Балтійського до Чорного й Адріатичного морів на основі партнерських стосунків. Також у цьому контексті мається на увазі проєкт своєрідного конфедеративного утворення, яке включало б такі країни, як Польщу, Україну, Білорусь, Литву, Латвію, Естонію, Молдову, Угорщину, Румунію, Югославію, Чехословаччину, а також, можливо, Фінляндію та Грузію.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В даній статті розглянуто ідеї утворення Балто-Чорноморського союзу Юзефа Пілсудського та Юрія Липи. Серед вчених, які вже зробили внесок в геополітичну науку України в контексті розвитку концепції Інтермаріуму, слід відзначити І. А. Заводовського. Він досліджує проблематику українсько-білоруських відносин у розвитку Балто-Чорноморських відносин. Він звертає увагу переважно на взаємовідносини України та Республіки Білорусь як важливий чинник безпеки у Балто-Чорноморському регіоні (БЧР), розробивши концептуальні підходи до реалізації потенціалу співробітництва між країнами задля безпеки БЧР з урахуванням міжнародних реалій сьогодення. Б. С. Левик займається проблемами національної безпеки пострадянських країн, з цієї теми видав монографію «Балто-Чорноморський регіон: сучасний потенціал та перспективи», в якій приділяється увага концептуальним підходам до утворення Інтермаріуму. Він стверджує, що Балто-Чорноморський союз відбудеться як логічне регіональне утворення. Такий висновок викликаний теперішньою ситуацією у регіоні та розстановкою сил. Також історію розвитку ідей Міжмор'я у своїх роботах розглядають Т. Гриневич, О. Волович, Ф. Медвідь, В. Майданюк, які торкаються окремих аспектів історії та перспектив

формування концепту Міжмор'я. Деякі аспекти концепції Інтермаріуму у вітчизняній науці досліджуються фрагментарно і не мають масштабного характеру аби сформувані цілісне бачення перспектив розвитку Балто-Чорноморського регіону. Стаття покликана освітити та проаналізувати найбільш концептуально сформовані ідеї Балто-Чорноморського союзу, які вклали у свої концепції Міжмор'я та Чорноморську доктрину Ю. Пілсудський та Ю. Липа.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є розгляд концепції Інтермаріуму, доктринальні основи якої закладені в науковій спадщині польського генерала Юзефа Пілсудського та українського публіциста Юрія Липи, які найбільш ґрунтовно описують ідеї утворення Інтермаріуму та роль в цьому союзі України. Саме Ю. Пілсудський та Ю. Липа у своїх роботах вперше сформували і систематизували концепцію співпраці держав регіону. Їх доктрини доповнюють одна одну і формують цілісну картину геополітичних процесів в Балто-Чорноморському регіоні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поява ідей об'єднання країн Балто-Чорноморського регіону має досить глибоке історичне коріння і пов'язана з їх геополітичним розташуванням. Ще за часів Давньої Русі тут пролягав один з найбільших на той час транспортно-торгівельних шляхів «із варяг у греки», який поєднував Балтійське та Чорне море. У період Великого Князівства Литовського цей регіон виступав досить потужним союзом, за територію якого вже тоді йшла боротьба між європейським Заходом та російським Сходом. У новому розумінні теоретичний концепт регіону почав розроблятися після розпаду Австро-Угорської та Російської імперій і утворенням на їх теренах низки країн у Центральній та Східній Європі, а також з політичними змінами та Першою світовою війною, що стало поштовхом до пошуку нових геополітичних доктрин [1, с. 13-15].

Концепція Міжмор'я Юзефа Пілсудського

Значний внесок в розробку проєкту БЧС зробили польські політики та урядовці. Початок розвитку та обґрунтування ідеї створення альянсу країн «від моря до моря» пов'язаний з Юзефом Пілсудським, який був польським воєнним, державно-політичним діячем, і після Першої світової війни вказував на необхідність такого об'єднання. Представники «східної» орієнтації з табору Ю. Пілсудського вважали часом найбільшого процвітання період монархії Ягеллонів, а основний напрямок політичного розвитку Польщі бачили в східній політиці та концепції федералізму з народами Центральної та Східної Європи на засадах так званої «Ягеллонської ідеї», яка мала великий вплив на формування моделі відносин поляків з державами цього регіону [2, с. 160].

Запропонована в двадцятих роках минулого століття маршалом Польщі Юзефом Пілсудським федерація повинна була відродити багатонаціональну Річ Посполиту з метою уникнення домінування у Східній Європі Німеччини і Росії. Концепцію Інтермаріуму він почав активно просувати після Першої світової війни, яка вказала на потребу об'єднання держав цієї зони для захисту їх інтересів та безпеки. Федерація повинна була включати такі нації, як польську, українську, литовську, єврейську. Таким чином перший план Пілсудського об'єднував Польщу, Білорусь, Україну, Литву.

Через те, що в першому плані країни, які до нього входили, побоювалися свого залежного становища та узурпації власного суверенітету Польщею, вони не стали прихильниками такого об'єднання. Юзеф Пілсудський та його послідовники бачили впорядкування простору старої Речі Посполитої у формах федерації Польщі, України, Білорусі та Литви, які утворювали Міжмор'я. Другий план вже включав проєкт конфедерації держав, до якої мали увійти незалежні країни Польща, Україна, Білорусь, Литва, Латвія, Естонія, Молдова, Угорщина, Румунія, Югославія, Чехословаччина і, можливо, Фінляндія.

Пілсудський вважав, що саме імперська Росія представляє найбільшу загрозу незалежності Польщі та інших держав регіону і тому в їх інтереси входила спільна боротьба проти російської агресії з одного боку, та німецької з іншого. Маршал бачив Україну у ролі буфера між Росією та Польщею, а даний союз мав утворити «санітарний кордон», що вказано у спогадах Уїнстона Черчилля: «У Росії почалася сувора, нескінченна зима нелюдських доктрин і надлюдської жорстокості, а тим часом Фінляндія, Естонія, Латвія, Литва і, головним чином, Польща могли протягом 1919 р. стати цивілізованими державами і створити сильні патріотично налаштовані армії. До кінця 1920 р. був утворений «санітарний кордон» з живих національних організацій, сильних і здорових, який охороняє Європу від більшовицької зарази; ці організації ворожі до більшовизму і застраховані від зараження ним завдяки своєму досвіду...» [3, с. 158].

Юзефу Пілсудському так і не вдалося реалізувати свій план, але у нього з'явилося багато послідовників, які продовжували розвивати концепцію Міжмор'я. До розробки проєкту БЧС тією чи іншою мірою були причетні також польський міністр закордонних справ Юзеф Бек, генерал Владислав Сікорський, лідер правонаціоналістичної партії – Конфедерації незалежної Польщі – Лешек Мочульський та інші. План Міністра закордонних справ Польщі Юзефа Бека полягав у тому, що виходячи з реалій, він скоротив Міжмор'я до союзу Польщі, Румунії та Угорщини.

Слід згадати також, що вперше нову концепцію взаємовідносин з українцями, литовцями і біло-

русами сформулював видатний польський мислитель Юліуш Мірошевський, який обґрунтував необхідність визволення від Росії Україну, Литву і Білорусь. Ця концепція дістала назву «лінії Гедройца-Мірошевського» і стала основою сучасної східноєвропейської дипломатії Польщі [4].

Чорноморська доктрина Юрія Липи

В українській геополітичній думці ідеї утворення Міжмор'я сягають кінця XIX – початку XX століття, коли українські політичні та громадські діячі Ю. Бачинський (1895 р.), М. Міхновський (1900 р.) та С. Рудницький (1923 р.) намагалися розробити Балто-Чорноморську геополітичну концепцію. За часів УНР український історик і голова Центральної Ради М. Грушевський виклав ідею створення Балто-Чорноморського альянсу у своїй роботі «Орієнтація чорноморська» (1918 р.)

Громадський діяч, письменник, публіцист та ідеолог українського націоналізму Юрій Липа (1900-1944 рр.) створив власну оригінальну геополітичну доктрину, в якій вказував на історичну спільність народів, що населяють узбережжя Балтійського і Чорного морів, про що йдеться в монографічній трилогії «Призначення України» (1938 р.), «Чорноморська доктрина» (1940 р.) та «Розподіл Росії» (1941 р.).

Найбільш ґрунтовно концепція описана в праці «Чорноморська доктрина». Це була перша системна доктрина, що визначала місце України у світі та написана українським вченим. До цього було чимало думок щодо ролі українських земель на геополітичній арені, але це були в основному ідеї політичних діячів, але не науковців. Немало було й іноземних доктрин, що проголошували територію по обидва береги Дніпра як свою власність [5].

Концепція Липи має оригінальний «архітектурний характер». Чорноморський простір він порівнює з фортецею, яка має мури, брами, площі, вулиці. До чорноморського простору можна дістатися через своєрідні «брами», створені самою природою. Геополітик називає три таких проходи: Західна (нижня течія і гирло Дунаю), Східна (прикаспійські степи в районі гирла Волги) та Південна (протоки Босфор і Дарданелли) брами. Серед основних положень концепції Ю. Липи велика увага приділена детальному аналізу річкової мережі, її особливим рисам і важливості для всього регіону. Автор також розглядає всі основні річки, що належать до басейну Чорного моря, – Дністер, Південний Буг, Дніпро, Дон, Кубань, Кума, Кизил-Ірмак і Маріца.

Вказаний геополітичний комплекс має і своє «склепіння» у вигляді українських теренів, що нависають над Чорним морем від Дунаю до Кавказу; «підмурком» же виступає малоазійське узбережжя. Головним недоліком цієї «фортеці» він вважає те, що з неї існує лише один широкий шлях на великі світові простори. Мається на увазі так

званий «Іранський поміст», що дозволить сполучатися через океани з будь-якими країнами світу [6].

Центральними точками описаного регіону виступають саме Чорноморський простір і Україна, яку він називає «українським склепінням». Країни, які складають узбережжя Чорного моря та території України відіграють провідну роль в цьому регіоні. Таке їх розташування має свої переваги та недоліки. Позитивними ознаками виступає вдала система природних кордонів, які обмежують цей простір і захищають його від зовнішньої експансії. В концепцію Липи входить також територія Росії, тобто природні кордони, на думку дослідника, утворюють ліси і болота Білорусі на півночі, на північному сході – пустелі, на півдні – Каспійське море і гірські масиви Кавказу, далі на захід – плоскогір'я Малої Азії, Балканські та Карпатські гори.

Особлива роль відводилася Криму. Як підкреслює Ю. Липа: «Той, хто володіє Севастополем, володіє Кримом, той, хто володіє Кримом, володіє Чорним морем» [7, с. 20]. Україна може стати могутньою державою, якщо зуміє вести чесну і доброзичливу політику стосовно свого традиційного союзника – Білорусі. Її основними союзниками повинні стати Туреччина, країни Кавказу і Закавказзя, Болгарія. Майбутнє України може бути перспективним тільки у союзі з Болгарією і Туреччиною – причорноморськими країнами, які у прагненні до національної консолідації близькі до устремлень України. Дослідник схилився до Чорноморсько-Балтійської федерації, до складу якої входили б Польща, Литва, Білорусь та Україна [7].

Юрій Липа стверджує, що Чорноморський простір «становить географічну цілісність, має свій геополітичний зміст, свою етнічну спільноту та власні вироблені торговельні, культурні й державні традиції, що зоднороднили психіку чорноморського населення» [7, с. 14].

Концепція українського геополітика покликана активно просувати геополітичні інтереси України. Вчений бачить країну лідером серед держав регіону. Але сучасні реалії не дозволяють зайняти провідне місце в потенційному союзі, тому необхідно налагоджувати партнерські відносини з країнами, які входять до нього.

Сучасний стан розробки концепції Інтермаріуму підживлюється її активним обговоренням як в академічних колах, так і серед провідних політичних діячів країн, що потенційно можуть стати учасниками цього геополітичного об'єднання. У 2015 році ідея створення Балто-Чорноморського альянсу набула нового звучання після того, як новообраний президент Польщі Анджей Дуда неодноразово заявляв, що має намір запропонувати главам держав Центрально-Східної Європи створити «партнерський альянс держав» від Балтійського до Чорного й Адріатичного морів. Напередодні інавгурації 6 серпня 2015 р. А. Дуда висту-

пив за створення Балто-Чорноморського альянсу 18 держав у складі Польщі, України, Білорусі, Латвії, Литви, Естонії, Молдови, Угорщини, Румунії, Болгарії, Словаччини, Чехії та шести країн колишньої Югославії. При цьому А. Дуда висловив готовність обговорити цю ідею на зустрічах з главами держав Центрально-Східної Європи. Власне, Анджей Дуда продовжив справу, розпочату президентом Польщі Лехом Качинським, який незадовго до своєї загибелі пропонував провести міжнародну конференцію про Міжмор'я, користуючись змінами в Україні, пов'язаними з Помаранчевою революцією 2004 року.

Слід звернути увагу і на дипломатичні події останнього часу. У липні 2020 року сформувався так званий Люблінський трикутник – тристоронній альянс, який об'єднує Україну, Польщу та Литву задля співробітництва в політичні, економічні, культурні та соціальні сферах. Його основною метою є зміцнення діалогу між країнами, підтримка інтеграції України в Європейський Союз та НАТО і спільна протидія російській агресії в Україні. Наступним кроком стало те, що 19-20 жовтня 2020 р. Естонія організувала п'ятий саміт і третій бізнес-форум Ініціативи трьох морів (неформальна назва – Тримор'я). Це стало головною зовнішньополітичною подією Таллінна у 2020 році. «Ініціатива трьох морів, що була започаткована п'ять років тому президентами Хорватії та Польщі Коліндою Грабар-Китарович та Анджеєм Дудою, об'єднує 12 держав-членів ЄС, розташованих між Балтійським, Чорним та Адріатичним морями» [8]. Ця подія визначила також і роль України в співдружності. Ухвалені у Таллінні рішення дали старт фактичній участі України у роботі цього об'єднання.

Початок війни в Україні дав поштовх до форсованої інтеграції України в європейську спільноту. Зважаючи на те, що європейські країни розділилися в поглядах на вирішення ситуації з воєнною агресією Росії проти України, цілком імовірним стає переформатування Європейського Союзу. Частина переважно Західноєвропейських держав виступає за послаблення санкцій і поступки для РФ задля того, щоб стабілізувати власне економічне положення, адже це призвело до контр-санкційних дій з боку Росії та падіння економічних показників у Європі та світі. Тим часом для держав, які безпосередньо межують з країною-агресором, забезпечення політики безпеки є першочерговим і безкомпромісним. Такий розділ у питаннях політичного порядку денного країн ЄС може призвести і до фізичного розділення, або формування воєнно-політичного «союзу в союзі». 13 квітня 2022 року в Україні відбулася зустріч п'яти президентів – Польщі, Литви, Латвії, Естонії та України, які засвідчили свою політичну підтримку та військову допомогу.

Усі вищезазначені події свідчать про те, що найближчим часом нас чекає поява нових альянсів і союзів, які змінять геополітичну карту світу. Питання національної безпеки і суверенності України тепер визначають більш глобальні стратегії, і стосуються вони всього світу.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Ідея створення організації поглибленого співробітництва у Балто-Чорноморському регіоні назріла досить давно, але її актуальність різко зросла в умовах сьогодення, спричинених членством частини країн цієї території у Європейському Союзі, прагненням інших держав до поглиблення інтеграції з ЄС та агресивними діями Російської Федерації, спрямованими на перешкоджання євроінтеграційним процесам та підрив стабільності в регіоні. Крім того, у самому ЄС відбуваються процеси, що ускладнюють функціонування та розвиток організації як геополітичного суб'єкта, що веде до руйнування системи та виходу з нього низки провідних країн.

Відсутність видимих результатів функціонування багатостороннього виміру Східного партнерства ЄС вказує на доцільність створення на

цьому просторі моделі співтовариства, яке може стати новим форматом багатосторонньої співпраці та гарантування стабільності і розвитку у Центрально-Східній Європі. Таким об'єднанням може стати Інтермаріум, ідеї якого були розроблені ще на початку минулого століття.

Обидві концепції – Юзефа Пілсудського та Юрія Липи – найбільш ґрунтовно розкривають ідею Міжмор'я та взаємно доповнюють одна одну, слугуючи основою для формування сучасної концепції Інтермаріуму. Їх ідеї формувалися на початку минулого століття, хоч і не втратили свою актуальність, але деякі аспекти не враховують сучасні геополітичні виклики. Тому перспективними напрямками дослідження можуть стати: осучаснення ідей концепції Інтермаріуму у відповідь тим задачам та цілям, які постали на сьогодні перед державами регіону; вивчення ідей представників інших країн регіону на це питання, що дозволить сформувати цілісну та найбільш ефективну модель Інтермаріуму; аналіз та формулювання відповідних сучасності концепцій, які б вдосконалили і доповнили альтернативні шляхи розвитку країн Балто-Чорноморського регіону.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Заводовський І. А. Українсько-Білоруські відносини як чинник безпеки Балто-Чорноморського регіону : дис. ... канд. політ. наук : 21.01.01 – основи національної безпеки держави (політичні науки) / Національний інститут стратегічних досліджень. Київ, 2016. 206 с.
2. Гриневич Т. Україніка на сторінках часопису «Przegląd Historyczny» у міжвоєнний період. Історіографічні дослідження в Україні : зб. наук. пр. Київ, 2008. Вип. 19. С. 158–177.
3. Черчилль В. Мировой кризис. / пер. с англ.; с предисл. И. Минца. Москва–Ленинград : Государственное военное издательство, 1932. 328 с.
4. Волович О. Балто-Чорноморський Союз: перспективи реалізації (ч. 1). URL: <http://bintel.com.ua/uk/article/volodich-balto/>
5. Медвідь Ф. Україна в геополітичній доктрині Юрія Липи. Наукові праці МАУП. 2013. Вип.3. С. 46–52.
6. Географія українських і суміжних земель: Факсимільне перевидання. Київ : Обереги, 2005. Т. 1. : Загальна географія / Операц. і зред. В. Кубійович. 528 с.
7. Майданюк В. Міжмор'я, або Балто-Чорноморський союз: без альтернатив. URL: <https://www.ar25.org/article/mizhmorya-bez-alternatyv.html>
8. «Ініціатива трьох морів» об'єднує держави Центрально-Східної та Південної Європи навколо питань безпеки. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/28581935.html>.